
Sorsukat maguk alakító emberek – a feltételeket megteremtő önkormányzat egy sváb településen

Schwarcz Gyöngyi

1. Bevezetés

A gazdaság szereplőinek rendszerváltás utáni stratégiái, (együtt)működési modelljei több szempontból is megvilágításra kerültek a tudományos diskurzusban, arra vonatkozó ismereteink azonban szűkösebbek, hogy a vidéki gazdaság egyes csoportjainak ambícióit, törekvéseit a kemény piaci elvárások mellett milyen más gazdaságon kívüli, kulturális, politikai stb. tényezők motiválják vagy éppen befolyásolják. Éppen ezért fontos lehet annak vizsgálata, hogy a vidék gazdasági szereplői az átalakulás folyamatában vajon milyen külső és belső erőforrásokat, tőketípusokat voltak képesek mobilizálni, s mindez mennyiben függvénye a lokális adottságoknak, normáknak. Ezért ez a dolgozat az egyéni, közösségi és lokális meghatározók vizsgálatát egy konkrét település rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi átalakulási folyamatába ágyazottan végzi el, ehhez megpróbálja azonosítani a mélyben meghúzódó mentális tényezőket, normákat, a településen a gazdasági átmenetet és a helyi társadalom formálódását tematizáló, annak irányt szabó hivatalos és informális vezető réteg stratégiáit, miközben a külső tényezők hatásainak számbavételéről sem feledkezik meg. A módszereit és szemléletét tekintve etnológiai jellegű kutatás és elemzés elsősorban a rendszerváltás óta eltelt időszak történéseiből indul ki, s bár bizonyos jelenségek megértéséhez hosszabb folyamatokat kell vizsgálnia, alapvetően a közelmúltra és elsősorban a kutatás (és megírás) jelenére fókuszál.

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint 2818 főt számláló *Tarján* Komárom-Esztergom megyében, a Zsámbéki-medence peremén, a Gerecse lábánál, festői környezetben fekszik. Azért esett a választásom erre a többségében katolikus vallású német nemzetiségiek által lakott településre, mert előzetes tájékozódásom során úgy tapasztaltam, hogy Tarjánt szűkebb környezete (is) tehető, sikeres falunak tartja. Vizsgálatom során az egyéni és közösségi sikereik mibenlétét, alkotóelemeit, továbbá a boldogulás egyéni és közösségi stratégiáit törekedtem föltárni. A kutatás alapvetően a helyi politikusokkal, vállalkozókkal, a közélet fontos embereivel készített mélyinterjúkon alapul, de végeztem személyes megfigyelést is, továbbá fölhasználtam a statisztikai adatokat, a levéltári forrásokat és a helyi önkormányzat dokumentumait.

Kutatási eredményeim szerint a falu a rendszerváltás utáni gazdasági átalakulás során egy belső erőforrásokra is alapozott fejlődési, átalakulási utat járt be. Úgy vélem, a település és lakosainak gazdasági sikeressége három, egymással összefüggő tényezőn alapul. Egyfelől a sváboknak tulajdonítható mentalitásbeli elemek – munkakultúrában és életvezetésben megnyilvánuló – sajátosságain, másfelől a sváb többség által megőrzött etnikus identitáson, harmadrészt a közösség összetartó erejével magyarázható erős lokális identitáson. Ezek érvényre jutását az önkormányzat is segíti: a helyi közélet aktív szereplőinek bevonásával olyan lokális kontextusokat teremt, amelyek biztosítják a sikert.

A lokalitás Appadurai felfogásában (2001[3]) elsősorban kapcsolatokat és kontextusokat jelent, amelyeket a szomszédságokba rendeződött lokális szubjektumok hoznak létre, illetve működtetnek az ehhez szükséges helyi tudás alkalmazásával. A szomszédságok olyan ténylegesen létező társadalmi formák, megragadható közösségek, amelyeket térbeli vagy virtuális realitásuk és társadalmi reprodukcióra (csoportként fennmaradásra) való képességük jellemez. Mindig van geneziséjük, és mindig valamifajta (társadalmi, anyagi, környezeti) területekkel szemben képzelik el, termelik és tartják fenn magukat. Viszonylag stabil társulások viszonylag jól ismert és megosztott történetekkel, a közösség számára felmérhető, belátható és értelmezhető helyek és terek által alkotott életvilágokkal. Ily módon a szomszédság maga is felfogható kontextusként, hiszen létrejöttének, fennmaradásának, fenntartásának mindig megvan a maga helyileg számon tartott története, ugyanakkor a lokalitás, a területi kiterjedés határait kijelölő kontextusok teremtője, termelője is. A szomszédságok gyakorlati és

diszkurzív szinten is folyton újratermelődnek, vagyis a társadalmi cselekvések és az ezeket irányító, befolyásoló kontextusokról folytatott diskurzusok teremtik meg. Ahogy Appadurai fogalmaz: „A lokalitás mindig a konkrét szomszédságok lokális szubjektumainak a mindennapi gyakorlatából jön létre.” (Appadurai 2001[3]: 26) A lokalitás ily módon a csoporttudattal, kollektív identitással rendelkezők térbeli dimenziója. Ezt a gondolatmenetet követve Tarján nem esik egybe közigazgatási határaival abban az értelemben, hogy a tarjániság határait a közösség jelöli ki és őrzi. Ennek magyarázatához szükség van a kontextusok és tudatos termelésük megértésére.

Az alábbiakban röviden vázolom a település társadalomtörténetét, majd bemutatom, hogy a gazdasági ártrendeződés kínálta lehetőségek megragadásához milyen adottságokkal rendelkezett a falu, és ezekkel hogyan tudtak élni lakosai. Konkrétabban: a kedvező földrajzi-gazdasági környezet hatásainak ismertetése adja a fejezet témáját. Ezután sorra veszem az egyéni stratégiákat, amelyekre az utolsó részben bemutatott kontextusok teremtésének közösségi stratégiái épülnek.

2. Társadalomtörténeti háttér

A török hódítás következményeként elnéptelenedő faluba a 17. század közepén kezdtek szivárogni a környező településekről református magyarok. A környék 1727-ben – többszöri tulajdonosváltás után – az Esterházy család grófi ágának kezébe került, a földesúr hamarosan nagyszabású telepítési akcióba kezdett. Ennek hatására 1737-ben Tarjánba 40 Schwarzwald környéki katolikus német család került (Treszl 1998[43]).

A 18. század közepén a németek a település lakosságának megközelítőleg 80 százalékát tették ki, arányuk azóta csak kismértékben csökkent. Az elmúlt néhány évtizedben a német nemzetiségiek aránya a kutatók becsült, illetve következtetett adatai alapján 70-80 százalékra tehető (Demeter Zayzon 2002[13]; Juhász 1996[19]), saját adatgyűjtésem szerint a helybéliek is realitásnak tartják ezt az értéket. Mindazonáltal a 2001-es népszámlálás alkalmával fölött négy, nemzetiségi hovatartozással kapcsolatos kérdésre adott válaszok legalább egyike szerint ¹ a lakosságnak mindössze 27,3 százaléka sorolható a német nemzetiséghez. Ez az érték természetesen magasabb a magukat konkrétan valamilyen nemzetiséghez tartozónak vallók arányánál, utóbbi Tarjánban 21,5 százalék.

A falu valós és hivatalos etnikai összetételének eltérése, ² valamint a németség arányának változatlansága ugyanarra a társadalomtörténeti tényre vezethető vissza. A kollektív bűnösség elve alapján a második világháború után végrehajtott kitelepítések a magyarországi németség több mint felét érintették. A tarjániak elkerülték a kitelepítést a közeli bányák és ipari üzemek magas munkaerő-szükséglete miatt, ám betelepítés mégis volt: 1946-ban 50 egerlövői református magyar családot és különböző helységekből további 26 magyar családot költöztettek be a németek házaiba, akik kénytelenek voltak megosztani tulajdonukon a *telepesekkel*, vagy teljesen átadni nekik azt. 1948-ban a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény alapján, a betelepítések második hullámaként 43 katolikus magyar család került Tarjánba a felvidéki Szögyénből, akik szintén a németek házaiba, földjeit, ingóságait kapták meg (Treszl 1998[43]). Az 1946-tól 1951–52-ig tartó időszak a helybéliek emlékezetében az üldöztetés, a félelem, a jogfosztottság és megalázottság koraként maradt meg. Az emlékek a mai napig elevenen élnek a faluban, most is számon tartják, hogy ki őslakos magyar, ki beköltöző, és az utóbbiak közül ki a felvidéki, ki Heves megyéből ideszármazott. A rossz emlékek miatt nemzetiségi hovatartozásuk nyílt megvallásától a többség a mai napig tartózkodik, bár svábságuk, identitásuk megőrzésének számos jelével találkozhatunk a falu mindennapjaiban (például a nyelv, a szokások, a hagyományok – elsősorban a zenei kultúra – megőrzésével, életben tartásával).

A meghurcoltatások másik, máig ható következménye, hogy a falubeliek teljes távolságot tartanak a politikától. A tarjáni németség létszamarányának megfelelően birtokolta a helyi hatalom és irányítás pozícióit a háború előtt, a kollektív felelősségre vonás és büntetés időszakában azonban szinte egyik napról a másikra elvesztették vezető tisztségeiket, és az állam és a faluközösség másodrendű, megtúrt, jogfosztott polgáraivá váltak. A hatalmi és irányítási posztokat helyi és kívülről jött pártaktivisták vették át, akik igyekeztek a falubeli magyarokat maguk

¹ A négy kérdés: megvallott nemzetiség; a kulturális értékhez, hagyományhoz kötődés; az anyanyelv; a családi, baráti közösségben beszélt nyelv.

² Köztudott, hogy a hivatalos népszámlálási adatok mindig jóval alatta maradnak a valós arányoknak, bármilyen nemzetiségről legyen is szó.

mellé állítani és a németek ellen hangolni. A svábok közül kevesen léptek be a pártba, a többséget (a háború után született generációkat is) a büszkeség és morális megfontolások egyaránt távol tartották a párttól, és az elítélő helyi közvélekedésnek is ugyanilyen szerepe volt. „*Ő sem azért nem tette meg [hogy belépjen a pártba], mert az akkori elveivel nem értett egyet, hanem, mert ha valaki a szüleinekkel meg a nagyszüleinekkel ezt művelte, nekiünk azt a szervezetet nem szabad még a jelenlétiünkkel sem támogatni*” – vélekedik egy a hatvanas évek közepén született nő.

A hatvanas évek végétől a svábok lassan kezdtek visszazivárogni a település vezető pozícióiba, anélkül hogy beléptek volna a párba. Bár bizalmi állásba nem kerülhettek (tanácselnök), de már eljutottak a hatalmi ranglétra második fokára. Helyi sajátosságnak számít, hogy a „nagypolitikával”, pártpolitikával szembeni ellenérzéseiken, bizalmatlanságukon, apolitikus beállítódásukon a rendszerváltás sem változtatott. „*A faluért hajlandók dolgozni, de pártért nem*” – fogalmazott az előbbieken idézett nő. A településen működő pártalapszervezet 1989-ben csendben, gyorsan, utód nélkül feloszlott, és azóta sem működik semmiféle pártszervezet a faluban, a hat önkormányzati választáson 59 jelölt közül eddig mindössze három főt indított valamilyen szervezet. ³

1977-től 1990-ig a falunak közös községi tanácsa volt a szomszédos, lélekszámát tekintve feleakkorának sem mondható, többségében református magyarok lakta településsel, Héreggel. A tanácselnöki posztot az első néhány évben egy helybéli „telepes” származású lakos töltötte be, akit 1981-től a társközségben élő, energikus, megválasztásakor harmincas éveit lelegején járó agrárszakember férfi követett, a tanácsbíró pedig egy sváb származású tarjáni nő lett. 1990-ben a két község, amint módjuk nyílt rá, gyorsan szétvált, az elkülönülés, vagyonmegosztás konfliktusok nélkül lezajlott. A tarjáni önkormányzat első polgármestere 2006-ig maradt hivatalában, a választásokon két alkalommal kihívója sem akadt. Posztjától megválva is tagja maradt a testületnek, amelynek rajta kívül még két, a helyi politikában 1990 óta szerepet vállaló képviselője volt.

2006-ban a polgármesteri pozíciót a falu közéletében aktív szerepet vállaló, 2002-től a testületben is dolgozó, elődjénél néhány évvel fiatalabb, helybéli sváb származású férfi vette át négy évre. 2010-ben újabb váltás történt a poszton: az újrainduló polgármesternek két kihívója akadt, végül kiegyenlített versenyben egy 2006 óta a testületben dolgozó képviselő nyerte el előle a tisztséget. ⁴

A falu gazdasági sikereit, a fiatalok helyben maradását, a település megtartó erejét több tényező is magyarázza. Az erős lokális és nemzetiségi identitás mellett az egységes, pártpolitikai csatározásoktól mentes közélet és a helyi vezetés állandósága, stabilitása említhető. A rendszerváltás utáni válságból a kilábalás nagyrészt a gazdasági szereplők önjelölt történetéből történt, de szerepet játszott benne a falu jó földrajzi fekvése és kedvező gazdasági környezete, valamint a helyi politika is.

3. Kapcsolat a külső gazdasági környezettel

Tarján a fővárostól alig 60 km-re, a kistérség és megye központjának számító 71 ezer lakosú Tatabányától 10 km-re fekszik. A két település közötti kapcsolat a 19. század legvégén, 1896-ban, a Tatabányán meginduló bányászattal vette kezdetét. Tarján gazdaságát a 20. század első feléig a mezőgazdaság dominanciája jellemezte, bár meglehetősen sok iparos is tevékenykedett a faluban. Ám már a század első évtizedeitől kezdve egyre több tarjáni vállalt munkát a sorra nyíló bányákban és az időközben várossá fejlődő Tatabánya nehézipari üzemeiben. A munkások naponta ingáztak a jó tíz kilométerre lévő gyárakba, üzemekbe, a bejárást az ötvenes évek elejéig szó szerint kellett érteni, azaz gyalog tették meg az utat. A falu iparosai és az ingázók munka mellett mezőgazdasági kistermelést is folytattak, ám ez a tevékenységük egyre inkább a családi fogyasztás kiszolgálására szorítkozott. A közeli ipari munkahelyeknek köszönhetően lassan elindult az életmódváltás a faluban, a folyamat a szocializmus

³ A hat önkormányzati választáson összesen 103 jelölt indult, ez 59 személyt jelent a többszörös indulások miatt. Kettő, fent említett induló, az első helyi választáson jelöltette magát, ám egyikük sem országos politikába bekerült szervezetet képviselt, a harmadik, jelölőszervezetet képviselő induló 1998-ban a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) színeiben indult, ám csak néhány tucat szavazatot szerzett. A választásokra vonatkozó adatok (jelöltek, jelölőszervezetek, szavazatok száma, eredmények) az Országos Választási Iroda honlapjáról (www.valasztas.hu) származnak.

⁴ A három jelölt között szinte egyenlően oszlottak meg a szavazatok, mindegyikükre nagyjából a szavazók egyharmada adta voksát, számszerűen 39, 30 és 30 százalékot értek el a jelöltek. A legkevesebb szavazatot elérő jelölt – a regnáló polgármester – és a nyertes között mindössze 105 szavazat döntött.

évei alatt fölgyorsult. Tarján társadalomtörténetének az a sajátossága, hogy míg más falvakból elsősorban a téészesítés taszította az embereket az ipari munkahelyek felé, addig itt a kitelepítések, a kollektív bűnössé nyilvánítás miatt áramlottak az emberek az ipari városokba egy évtizeddel korábban. A téészesítés a városi munkavállalás új hullámát indította el, sőt a szövetkezet sikertelensége miatt idővel a belépők közül is egyre többen léptek át az iparba.

A Tatabányára irányuló nagyarányú „munkamigrációt” a foglalkoztatási adatok is mutatják:⁵ 1949-ben a lakosság alig harmada (29,5%) élt az iparból, bő évtizeddel később már fele (50,2%). A Tatabányára bejárók 80 százalékát az iparban és az építőiparban foglalkoztatták. 1960-tól rendelkezünk adatokkal a munkahelyükre ingázókról, ezek azt mutatják, hogy a keresők kevesebb mint fele (46,6%) talált munkát a faluban, a későbbi években pedig az aktív keresők egyre nagyobb hányada dolgozott Tarjánon kívül. Tatabánya munkaerő-szükségletének kielégítése szempontjából is jelentős a település szerepe: 1960-ban a városba bejárók második legnépesebb csoportját éppen a tarjániak jelentették.⁶ Az eljárók aránya a rendszerváltásig fokozatosan emelkedett, 1990-ben megközelítőleg már csak minden harmadik aktív keresőnek volt tarjáni munkahelye.

A statisztikai adatok jól mutatják a nők megjelenését a városi és helybeli munkaerőpiacon, illetve a mind nagyobb arányú munkavállalásukat. Míg 1960-ban a bejáróknak még csak 11,8 százaléka nő, 1980-ban már minden negyedik Tatabányára ingázó közülük került ki.⁷ A kereskedelmi ágazatban és az egyéb népgazdasági ágak alatt összevont közszolgálat, egészségügy és oktatás területén foglalkoztatottak növekvő aránya árulkodik leginkább a nők munkavállalásának terjedéséről. Munkába állásuk azzal járt, hogy a kistermelés végképp visszaszorult az önfogyasztás szintjére.

A tarjániak idővel más településekre is eljártak dolgozni, ám jelentős átrendeződés nem történt ezen a területen. A hetvenes években a körzetesítések révén a szövetkezeti központ Gyermelyre került, így oda is sokan ingáztak. A statisztikai adatokból kikövetkeztethető, hogy a tarjániak Tatabányán és Gyermelyen kívül más falvakba is eljártak dolgozni, ám egyikbe sem tömegesen, így esetükben ingázási trendek nem rajzolódnak ki jól azonosíthatóan.

A város és a falu már lassan egy évszázados foglalkoztatási kapcsolata közvetlenül a rendszerváltás után a bányászat és nehézipar összeomlása miatt jelentősen meggyengült. Az 1990-es évek elején leépült a cementgyártás, az alumíniumkohászat, a bányászat stb. Tatabányán, ennek következtében Tarjánban a munkanélküliek aránya megközelítette az országos átlagot.

A kilencvenes évek közepétől Tatabányán érezhetővé vált az iparszerkezet-váltás hatása, a hagyományos nehézipari üzemeket felváltották az elektronikai, vegyipari, autóiipari, gépipari, környezetvédelem-technológiai üzemek. A városvezetés tudatos és sikeres politikájának köszönhetően több nagy külföldi foglalkoztató telepedett meg Tatabányán,⁸ ennek köszönhetően a hajdani bányászváros a Dunántúl egyik legdinamikusabban fejlődő térségi központjává vált Székesfehérvár és Győr mellett.⁹ Az említett fejlődés pozitívan hatott Tarján lakóinak életére is; a vállalkozni nem tudó/merő, helyben munkát nem találó falubeliek könnyebben elhelyezkedhettek.

A tatabányai ipar sikeres szerkezeti átalakulásának hatása a különböző statisztikai adatokkal jól illusztrálható. A kistérségek foglalkoztatási esélyeik alapján történő osztályozásban a Tatabányai kistérség (idetartozik Tarján is) a *megyei hatókörű központú* besorolását kapta. Ez azt jelenti, hogy Tatabánya foglalkoztatási szempontból saját kistérségén is túlmutató hatókörrel rendelkezik. Többek között ennek is köszönhető, hogy a város szűkebb környezetének tekintett kistérségben a munkahelyek száma, a képzettségi szint, a jövedelmek és a jóléti mutatók

⁵ A foglalkoztatottak népgazdasági ágak szerinti megoszlásának elemzéséhez lásd: KSH 1961, 1972, 1981, 1992; az ingázási adatokhoz: KSH 1963, 1976, 1983, 1994.

⁶ A falunál csak a közeli városból, Tataról jártak többen Tatabányára dolgozni, holott Tata népessége ekkor hatszorosa volt Tarjánénak.

⁷ 1990-ben nincs adat a bejárók nemek szerinti megoszlásáról.

⁸ Sanmina-SCI, FCI (elektronikai ipar), AGC, SUOFTEC (autóiipar), Zenon Systems (környezetvédelmi ipar), Grundfos, ASG (gépipar).
Forrás: <http://www.gfsz.hu/hun/hun.html>.

⁹ Germuska Pál a hajdani szocialista (ipar) városok rendszerváltás utáni átalakulását vizsgálva négy csoportba sorolja őket a megvalósított transzformációs modell alapján. Tatabánya egymaga képvisel egy csoportot, amelyet így jellemez: „Kedvező gazdaságföldrajzi adottságainak köszönhetően, az önkormányzat aktív szerepvállalásával, lényegében kormányzati szubvenciók nélkül, a külföldi működő tőke segítségével hajítja végre gazdaságának diverzifikációját, megújítását.” (Germuska 2008[16]: 31.) A szerző részletesen bemutatja az önkormányzati szerepvállalás mikéntjét is, amihez lásd még: Bencsik 2000.

magasabbak az országos átlagnál (Bihari–Kovács 2004[7]). Tény, hogy a 2001-es népszámlálási adatok szerint a tarjáni foglalkoztatottak 54 százaléka a település határain kívül talált munkát, döntő többségük éppen Tatabányán.

Mindeközben a faluban is megnőtt a munkaerő iránti kereslet, az 1100 foglalkoztatott közel fele (46,3%) dolgozott helyben, míg a megye községeiben élők közül csak minden harmadik ember talált munkát lakóhelyén. Tarján gazdasági kapcsolatai úgy jellemezhetők, hogy a területi munkamegosztás rendszerébe sikerült a falunak beilleszkednie, de közben igyekezett önálló gazdasági arculatát is megőrizni-kialakítani. Az adatok szerint a kilencvenes évek elején elszabaduló munkanélküliség problémáira Tarjánban *helyi megoldásokat* is találtak, amelyek egyfelől egyéni, másfelől közösségi stratégiák szintjén is megragadhatók.

4. Egyéni stratégiák

A gazdasági magatartások vizsgálatában Tarján esetében az egyik kézenfekvő magyarázó elv lehet az etnicitás és a gazdaság közötti kapcsolat. Kérdés, hogy felfedezhető-e bármilyen összefüggés az etnicitás és mentalitás, az identitástudat mint sajátos társadalmi és kulturális viszonyulás, valamint a gazdasági tevékenységek között. Más szóval: jelenthet-e valamiféle kulturális, esetleg társadalmi tőkét a tarjániaknak sváb azonosságukat?

A gazdasági viszonyok etnikai beágyazottsága viszonylag újabb keletű kutatási terület vagy megközelítésmód a gazdaságantropológiában és a gazdaságszociológiában. A klasszikus antropológiai munkák mintha mindig is ódzkodtak volna etnikus sajátosságként értelmezni az eltérő gazdasági magatartásokat, ehelyett inkább az ökológiai eltéréseket, a különböző társadalmak együttműködési formáit, a munka eltérő szemléletét hangsúlyozták, el akarván kerülni az etnocentrikus szemléletmódot, vagyis nem kívántak beleesni az etnikumokról alkotott vélekedések előítéletességének hibájába (Sárkány 2010[33]). Ahogy az elmúlt század utolsó harmadában az etnicitás, etnikus identitás és általában minden kollektív identifikációs forma az érdeklődés középpontjába került, úgy terelődött a figyelem a gazdasági tevékenység és etnicitás kapcsolatára. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy az antropológiai megközelítésmód, szemben a nemzeti tudományokban meggyökeresedett felfogással az etnicitást nem az egymástól elkülönülő, „zárt” kultúrák jellegzetességeként értelmezte, hanem a különböző kultúrák közötti viszonyokban megtestesülő sajátosságként. Így az etnicitás kutatásában a hangsúly áthelyeződött az eltérő kultúrájú csoportok közötti határmegvonások és a határok fenntartását elősegítő társadalmi mechanizmusok vizsgálatára, illetve ezek gazdasági és politikai vonatkozásainak feltárására.

Thomas Hylland Eriksen (2005[14]) veti fel egy gazdaságantropológiai kézikönyvben a gazdaság etnikus viszonyokba ágyazottságának kérdését, konkrétan azt, hogy milyen kapcsolat mutatható ki a gazdasági tevékenységek és az etnikai határok fenntartására irányuló törekvésekben. E szempontból áttekinti az angol nyelvű antropológiai szakirodalmat, elsősorban azokat a műveket, amelyeknek fő témája az etnikai határok fenntartására irányuló törekvések és a gazdasági tevékenységek közötti kapcsolat kimutatása. A szerző irodalmi áttekintése, következtetései jobbra az etnicitás mechanizmusainak alaposabb megismerését szolgálják, és kevésbé a gazdasági folyamatok megértését, mindazonáltal témafelvetése és szemlélete figyelmet érdemlő.

Az utóbbi 30-40 évben a gazdaságszociológiai kutatásokban és elméletekben is egyre nagyobb teret szenteltek a gazdasági cselekvések társadalmi beágyazottságának, illetve a társadalmi tőke fogalom kidolgozásának. A fogalmi tisztázás lehetővé tette, hogy az etnikus sajátosságokat, valamint az etnikus közösségek működésének problémáit összekapcsolják a gazdasági teljesítőképesség vizsgálatával (Portes–Sensenbrenner 2006[31]). Ezeket az eredményeket a transznacionális migráns csoportok gazdasági adaptációjára irányuló kutatásokban kamatoztatták, s lassan meghonosodott egy merőben új, etnikus irányultságú vállalkozáskutatás. Ennek lényege, hogy a különféle bevándorló csoportok vállalkozói befogadó országuk gazdasági környezetéhez igazodva egyaránt támaszkodnak választott és kibocsátó országukban élő honfitársaikkal kialakított-fenntartott kapcsolatrendszerükre, azaz az etnikus közösségre mint erőforrásra (Portes–Haller–Guarnizo 2001[32]). A gazdasági tevékenység és az etnicitás összefüggéséhez kapcsolódva a közgazdász Kloosterman és munkatársai a hollandiai bevándorlók vállalkozásait vizsgálván vetik fel a „vegyes beágyazottság” (mixed embeddedness) fogalmát mint új, gyümölcsözőnek ígérkező elemzési szempontot. Véleményük szerint ezeket a vállalkozásokat a saját közösség nyújtotta társadalmi tőkébe való beágyazottság mellett a tágabb politikai-gazdasági környezethez való kapcsoltságukban is érdemes vizsgálni (Kloosterman–Van Leun–Rath 1999[22]).

A magyarországi kutatások jellege némiképp eltér a fent idézett vizsgálatokétól, hiszen az itt élő nemzeti és etnikai kisebbségek etnicitása más módon és minták mentén szerveződik, mint a migráns csoporté. A hosszabb történeti együttélésre visszatekintő etnikai csoportok számára nemzettudatuk nem kérdéses, etnikai önazonosságuk pedig csak bizonyos szituációkban aktivizálódik,¹⁰ ugyanakkor anyaországukkal tartott kapcsolataik más jellegűek, és messze nem olyan intenzívek, mint a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok bevándorló csoportjainak esetében. Másként fogalmazva, a magyarországi etnikai és nemzeti kisebbségek számára a gazdasági és társadalmi intézményrendszerekhez való hozzáférésük nem etnikai hovatartozásuk kérdése. Éppen ellenkezőleg, a jogi-politikai keretek egyformák mindenki számára, éppen ezért talán még érdekesebb annak a kérdésnek a felvetése, hogy az eltérő gazdasági teljesítőképességű egyének vagy lokális csoportok esetében esetleg olyan „puha” tényezőknek, mint az etnicitás, van-e jelentősége. A hazai elemzések eddig elsősorban a romák, németek és erdélyi magyarok körében vizsgálták az etnikai azonosság erőforrásként való használatát (Kovács 1990[25]; Sik 1992[37]; Kovács 1994[26]; Stewart 1994[38], 2001[39], 2002[40]; Fleck–Orsós–Virág 2000[15]; Baumgartner–Kovács–Vári 2002[4]; Kovács 2002[28]; Kiss 2004[21]; Kovács 2004[26]; Szigeti 2004[42]; Váradi 2008[45]). A kutatások a németek és az erdélyi magyarok esetében az etnicitás szerepét elsősorban mentalitásbeli, a gazdasági magatartásokat befolyásoló tudati sajátosságokban vélték felfedezni, ami főleg a vállalkozók önreprezentációjában sokszor – különböző okokból ugyan, de – csak rejtett formában, metanarratívákban jelenik meg (Szigeti 2004[42]; Kiss 2004[21]; Szabó 2005[41]). A romák esetében többnyire arra fókuszáltak a kutatások, hogyan válhat az etnicitás hátrányból előnnyé, akár a vállalkozóvá válás (Stewart 2001[38], 2002[39]), akár migráció esetén (Bernát 2006[6]), ezekben az esetekben a gazdasági erőforrásként szolgáló rokonsági kapcsolatok etnikus sajátossággként értelmeződtek.

Sárkány Mihály éppen azt veti fel Eriksen főntebb bemutatott összefoglalásának egyik hiányosságaként, hogy a norvég szociálintropológus „nem keres kapcsolatot az etnicitás és a gazdaság közötti érdeklődés jóval korábbi formái és a mai antropológiai vizsgálatok között” (Sárkány 2010[33]: 231), holott ez legalábbis Európában igen hasznos lenne. Azzal érvel, hogy a 19. század végén megszülető nemzeti tudományok már jóval korábban leírták az egyes etnikumokra jellemző gazdasági magatartásokat, beállítódásokat. Valóban, a magyarországi néprajzi és történeti irodalom is már viszonylag korán felfigyelt a magyarországi németeket jellemző (illetve nekik tulajdonított) gazdasági, kulturális, életmód- és mentalitásbeli sajátosságokra, amelyek jól megkülönböztethetővé tették őket más etnikumoktól, paraszti környezetben elsősorban a magyar parasztoktól (Andrásfalvy 1973[2]; Gunst 1987[17]; Kósa 1998[23]). E munkák szerint a magyarországi németeket a 19–20. század fordulóján önszerveződésre hajlamos, polgárosultabb közösségi mentalitás, racionálisabb gazdálkodási kultúra és életvezetési stratégia jellemezte, mint a korabeli magyar parasztokat.

A kutatások alapján magam is úgy látom, hogy a tarjániakat jellemző egyéni gazdasági stratégiák egyértelműen kapcsolatban vannak a német származásukból eredeztetett *mentalitásbeli sajátosságokkal* (e kapcsolattal egyébként ők maguk is – környezetükkel együtt – tisztában vannak). Döntéseiket emellett a második világháború utáni meghurcoltatásuk tapasztalatai is befolyásolják.

A racionálisabb gazdálkodás és életvitel hajdan például a nemek közti munkamegosztás kevésbé kötött voltában is megnyilvánult, de olyan, maig ható nyomai is felfedezhetők a településen, mint a kemény munka árán biztosított anyagi jólétre törekvés, amit a közösség el is vár tagjaitól. A múltban kialakult és áthagyományozott racionális gazdasági magatartás magyarázza a településen kimutatható, átlagosnál magasabb vállalkozói hajlandóságot is. Úgy vélem, hogy a vállalkozások indításánál, működtetésénél a korábban megszerzett tudás és képességek mai keretek közötti felhasználásáról van szó, ami egyben az önálló munkavégzés és döntéshozatal, az irányítás képességét is jelenti.

A második világháborút követő vagyonelemek, megfélemlítés, a jogfosztottság állapotának keserű tapasztalatai egyik következményének tartják maguk a tarjáni svábok is, hogy a szocializmusban kihasználták a továbbtanulási lehetőségeket, s a gazdálkodás, vagyongyarapítás helyett társadalmi mobilitásukat az iskolázottság révén érték

¹⁰ A kettős identitás – Bindorffer által dunabogdányi svábok kutatása alapján kifejtett – szituacionalista-instrumentalista felfogásának lényege, hogy az egyensúlyban lévő nemzeti és etnikai identitás térben és időben igazodik az elvárásokhoz, adott szituációban különböző mértékben mobilizálódnak, kizárólagosságra egyik sem juthat (Bindorffer 2001[9]). Más magyarországi nemzeti kisebbségek kettős identitásának jellegzetességeihez lásd: Bindorffer 2007.

el. „*Na most, ez is egy érdekes kérdés volt a németeknél, ez az iskolázás, beiskolázás meg egyebek. Mert megtapasztalták azt, hogy a vagyont, azt el lehet venni. A tudást, azt nem. Bármi is történjen. És akkor igen erőteljesen iskoláztatták a gyerekeiket*” – mondja egy 1947-es születésű nő.

Az iskolázottság 1990 után előnyt jelentett a vállalkozás elindításában, és ezzel az előnnyel sokan éltek is a településen. Tarjánban 1993-ban az aktív korú lakosság 15,7 százalékának nem volt állása,¹¹ 2001-ben azonban már csak 3,2 százalékos volt ez az arány.¹² A munkanélküliség csökkenésében jelentős szerepet játszott, hogy a kilencvenes évek elejétől egyre többen önállósodtak, többségük feltehetőleg kényszerűségből. A vállalkozások többnyire az önfoglalkoztatást megoldó mikrovállalkozások voltak. A racionális gazdasági magatartás hagyománya közvetett bizonyítékának tekinthető, hogy a tarjániak ezeket a vállalkozásokat képesek voltak fenntartani, működtetni – a mentalitásnak olyan elemei, mint a vállalkozói hajlandóság, a munkával, szorgalommal elért anyagi gyarapodás eszménye az évtized végére sokak számára meghozta gyümölcsét.

Tarján előnye a vállalkozások sűrűségét tekintve 1996-ban és 2003-ban is jelentős volt a megye községeivel szemben. 2005-től viszont a többi településen is megnőtt az önállósodók száma, így az ezer lakosra jutó regisztrált vállalkozások száma Tarjánban a kistérségi értéknél már csak 9,2, a megyeinél pedig 11,3 százalékkal volt magasabb. Persze az előny így is megmaradt, a főfoglalkozású egyéni vállalkozók aránya az összes regisztrált egyéni vállalkozóhoz viszonyítva a kistérségen belül a legmagasabb értéket adta 2005-ben: 58,9 százalék,¹³ azaz szűk kétharmaduk valóban vállalkozói tevékenységéből élt. A faluban működő társas és egyéni vállalkozások profilja (mechanikai, gépészeti, építőipari) azt bizonyítja, hogy akik korábban az ipari üzemek munkaerő-keresletéhez igazították szakmaválasztásukat, megszerzett tudástökéjüket sikeresen kamatoztatták a megváltozott körülmények között is.

Klasszikus sikertörténetekkel is találkozhatunk a faluban. A településen a néhány főt foglalkoztató családi vállalkozások jellemzőek, de közülük mára kinőtt több kis- vagy közepes méretű cég is, főként az építőipar és fagegmunkálás területén. Sőt, az egyik legnagyobb helybéli foglalkoztatónak számító cég – hentes szakmájú – tulajdonosa is kicsiben kezdte a nyolcvanas évek végén. Először húsboltot nyitott, majd húsfeldolgozó üzemet, később pedig vágóhidat alapított. A bővítés során a teljes vertikum kiépítésére törekedett, azzal a céllal tartott állatokat, és vásárolt, illetve bérelt ehhez földet, hogy a cég hússzükségletét saját termeléséből fedezze. A foglalkoztatottak száma a kilencvenes–kétezres évek fordulóján már meghaladta a 100 főt. Az uniós csatlakozás után szigorúbbak lettek a vágóhidakra vonatkozó szabályok és a környezetvédelmi előírások, amihez a cég nem tudott alkalmazkodni, ezért felhagyott a vágóhídi tevékenységgel, majd a falu vezetésének erősödő nyomására kénytelen volt a faluközpontban működő részlegeinek is más telephelyet keresni. A vállalkozónak először a falu külterületére esett a választása, de nem tudott megegyezni az infrastruktúra-fejlesztés kérdésében az önkormányzattal, így Tatabányára költözött. Ez a döntése érzékenyen érintette a falu költségvetését. Ebben a vállalkozástörténetben az egyéni és a közösségi érdek összeütközésbe került, ám a lokális gazdasági térben nem ez a jellemző, továbbá ez a konfliktus a vállalkozó egyéni stratégiáinak sikerességét nem kérdőjelezi meg.

A falu mezőgazdasági vállalkozásai is sikeresek, a gazdákat racionális gazdasági stratégiák alkalmazása jellemzi. A kilencvenes években a munkahelyüket elvesztők jelentős hányada országszerte a mezőgazdaságból próbált megélni, ami a falvakba való visszatörődáshoz vezetett (Andor–Kuczi–Swain 1996[1]; Harcsa–Kovách 1996[18]; Laki 1997a[29], 1997b[30]; Juhász 1999[19]; Csité–Csurgó–Himesi–Kovách 2002[11]). A tarjániak találtak más megoldási lehetőségeket is, a helyi agrárszerkezet mai formájának kialakulásában azonban nemcsak a helybeliek egyéni rátermettsége játszott szerepet, hanem a település viszonylag kedvezőnek mondható gazdasági környezete és gazdaságtörténeti előzményei is befolyást gyakoroltak rá.¹⁴

A svábok nem szívesen éltek a téészen kínáló munkalehetőségekkel, inkább ipari munkásnak mentek. Az élettörténetek visszatérő eleme, hogy az ipari munkahelyet a jobb megélhetés miatt választották, de döntésüket magyarázza a kisemmizésük miatt érzett megbántottságuk is. Erről így számolt be egy 1962-es születésű

¹¹ A megyei munkaügyi központ 1993 év végi adatai alapján önkormányzati forrásból.

¹² KSH 2002.

¹³ T-Star 2005.

¹⁴ A mezőgazdaság átalakulásáról Tarjánban lásd még: Schwarcz 2005. A tanulmány a digitális tankönyvben is fellelhető.

interjúalany: „*Ha ilyen faramuci helyzet elé állítják a családokat, egyszer elvették a tulajdonukat, mondjuk a földeket is, akkor ők sem vágytak arra, hogy »na, fussunk a vagyon után«, mert nem hiszem, hogy abban sok reményt láttak volna.*”

A szövetkezesítés után a háztáji földek, a kiskertek és a zártkertek az önellátás bázisát jelentették. A háztájizók ugyan neveltek állatokat, és adtak is le ezekből a szövetkezetnek, de ún. szocialista mezőgazdasági vállalkozói karriert senki sem futott be a faluban. Ez a mezőgazdasági termelés adottságaiból és jellegéből fakadt: a tévesztéssel az adottságokhoz jobban igazodó szántóföldi növénytermesztés nagyüzemi formája alakult ki és vált uralkodóvá. A környéken pedig a nagyállattartás korszerű üzemformái alakultak ki, de megjelent az iparszerű sertés- és baromfitartás is. Ebből adódóan a szövetkezet a nyolcvanas évek második felében már nem is foglalkozott a kisüzemi állattartás összefogásával. Ráadásul a tarjáni szövetkezetet összevonták a szomszéd faluval, majd 1982-ben a Gyermelyi Petőfi Mgtsz-be integrálták. A változásokat a helybeliek pozícióvesztésként, hatalmi helyzetük meggyengüléseként élték meg, „tüske volt”.

A szövetkezeti integráció révén új munkahelyek is létrejöttek, ám ezek megszűntek a rendszerváltást követő tulajdonrendezés során. Az új idők szellemét korán megérező gyermelyi megaszövetkezet, amely a rendszerváltás előestéjén már négy település hajdani faluszövetkezetét olvasztotta magába (Héreg, Tarján, Szomor és Gyermely), a holdingosodás sokak által kipróbált útját választotta (Bihari–Kovács–Váradai 1996[8]; Kovács–Bihari–Váradai 1998[27]; Váradai 1998[44]).¹⁵ Ennek első lépéseként „visszaönállósították” a faluszövetkezeteket azzal a nem titkolt céllal, hogy a földtulajdon-rendezést és a vagyonnevesítést mindenki „otthon”, a maga háza táján oldja meg, vagyis a helybeli emberek saját környezetükben vezényeljék le az átalakulást; a kiválásokat és a kárpótlást. Gyermely ezt a megoldást a konfliktusok elkerülése érdekében alkalmazta, amit jól mutat, hogy a régi-új „faluszövetkezetek” nem is kaptak jogot önálló gazdálkodási tevékenység folytatásához, s miután a nekik delegált feladatukat elvégezték, hamarosan feloszlottak. Gyermely dolgozói előbb újra saját falujuk szövetkezetébe kerültek, majd munkanélküliek lettek. A megszűnő faluszövetkezetek pedig átadták helyüket az újonnan induló vállalkozóknak és az időközben részvénytársasággá alakuló gyermelyi cégcsoportnak.

A konfliktuskerülő magatartás Gyermely esetében távolabbi célokat szolgált. A földrendezésnél és kárpótlásnál megfogalmazott informális irányelv az volt, hogy a földek lehetőség szerint maradjanak osztatlan közös tulajdonú parcellákban, vagyis hogy egyben maradjanak a hetvenes évek óta folyó táblásítás során kialakult földterületek. Ezt azért is volt kivitelezhető, mert a szóban forgó falvak lakosainak zöme nem kötődött a mezőgazdasághoz, így nem kellett attól tartani, hogy tömegével fognának bele a tulajdonukba jutott kisparcellák művelésbe. Várható volt, hogy a régi-új tulajdonosok beérik az osztatlan táblákban lévő parcella birtoklásával járó tulajdonosi érzéssel, s már csak életkorukból adódóan is inkább bérbe adják majd földjeiket.

A földtulajdon-rendezés végül mindenki melegegedésére zajlott le Tarjánban. A helybeliek ezt az egyik korábbi polgármester által is „tarjániság”-nak nevezett hozzáállásuknak köszönheték, nevezetesen annak, hogy szeretik a saját ügyeiket maguk intézni, irányítani. Erős az autonómia iránti igényük, ugyanakkor racionálisak, azaz bár visszakapták földjeiket, de nosztalgiaiból nem kezdtek rajta gazdálkodni. Mindeközben Gyermelynek is megvalósultak a célkitűzései, hiszen a nagy parcellák egyben maradtak, az emberek többsége bérbe adta osztatlan közös parcellákban nevesített földjét a cégcsoportnak vagy az újonnan induló vállalkozóknak.

Tarjánban az rt. kezdetben egyedüli szereplőként uralhatta a földbérleti piac keresleti oldalát, de hamarosan felnőtt mellé néhány helyi vállalkozó, akik a földrendezés és a kárpótlás után indultak. Nem túl széles ez a réteg, a kizárólag mezőgazdaságból élők száma eleve nem jelentős a településen. A gazdálkodók közös jellemzője a korábbi falugazdász szavai szerint, hogy „*az elmúlt tíz évben rakták össze, amijük van*”. Megközelítőleg harminc család választotta a mezőgazdaságot fő jövedelmi forrásként, de már az 1996–97-es gabonaválság idején sokan „kiestek”. Jelenleg a főállású gazdálkodók, mezőgazdasági vállalkozók száma alig éri el a tízet. 200 hektár körüli gazdaságokról van szó, amelyek eltérő arányban ugyan, de bérelt földeket is használnak. A négy legjelentősebb vállalkozó közül ketten szántóföldi növénytermesztéssel foglalkoznak (ők a földterületük nagyobb részét bérlik),

¹⁵ A következőkben a gyermelyi átalakulás történetéhez felhasználom Váradai Monika Máriának a Gyermely Rt. két vezetőségi tagjával készített interjúja alapján 2002 tavaszán írott rövid feljegyzéseit. Ezúton is köszönöm neki, illetve az MTA Regionális Kutatások Központja Térségfejlesztési Kutatások Osztályának, hogy lehetővé tették számomra egy más témában folyó kutatásuk anyagaiba való betekintést.

ketten pedig szarvasmarhatartással (is) (az általuk használt föld fele a tulajdonukban van, amelyen takarmányt termelnek vagy legeltetnek).

Az említetteken túl még három állattartásra specializálódott vállalkozás működik a faluban, kettő a baromfiágazatban, egy pedig a sertéságazatban. További négy-öt család gazdálkodik még 10–100 hektár közötti földterületen, amelynek nagyobb része saját tulajdonukban van. A gazdák nem szövetkeznek, nem kooperálnak egymással, mivel a közeli Gyermely Rt. és a bábolnai IKR termeltetési és felvásárlói szerződéseket köt velük, így viszonylagos termelési és értékesítési biztonságot élveznek. Ebből adódóan a hajdani szövetkezethez viszonyulás ellentmondásos, részint megmaradtak a hajdani beolvasztás miatti ellenérzések, ráadásul az utódszervezet komoly konkurenciát jelent számukra a földpiacon, ugyanakkor felvásárlóként biztonságot ad a szerződő partner. Törpegazdaságok nincsenek a településen, de kiegészítő jövedelemszerzés céljából néhányan művelik kertjeiket, kisebb darab földjüket. A kistermelők az össztermelés alig 10 százalékát adják csak.¹⁶ Az önellátásra termelés csekély mértékű, egy hajdani állatösszeíró szerint a házaknál már a kilencvenes évek második felében sem lehetett saját használatra nevelt baromfit, sertést vagy egyéb állatot találni, ez (is) teljesen kikopott a tarjániak mindennapjaiból és megélhetési stratégiáiból.¹⁷

5. Közösségi stratégiák

Az eddigiekben a település történeti-kulturális, a mentalitásban ma is jelen lévő adottságairól volt szó, illetve arról, hogy ezen adottságok miként segítik az embereket sorsuk alakításában. Nem lenne teljes a kép Tarján gazdasági-társadalmi átalakulásáról, ha nem esne szó a feltételeket megteremtő önkormányzat munkájáról. A falu vezető rétege ugyanis kezdetektől fogva igyekezett olyan helyi politiká(ka)t megvalósítani, az átalakulási folyamatokat olyan kontextusokba helyezni, amelyek révén sikeresen kiaknázhatók a lokális adottságok, és segítik az egyéni törekvéseket. A kontextusok és a róluk szóló diskurzusok megteremtésével pedig elősegítették mindenki számára az ezekhez való kapcsolódás lehetőségét.

Az átalakulással kapcsolatos problémák közösségi megvitatásának a keretét három kontextus jelölte ki, amelyek három fordulattal jellemezhetők: „*Tarján, a szép, kényelmes falu*”; „*Tarján, a megélhetést nyújtó falu*”; végül, de nem utolsósorban: „*Tarján, a sváb falu, az összetartó falu.*” A helyi kontextusok legfontosabb építőkövei az etnicitás hagyományos és késő modern formái. A településen értéknek tartják a sváb mentalitást, új tartalommal töltik meg a hagyományos nemzetiségi önszerveződési modelleket, végül jelentős a szerepe identitásuk formálásában az etnikai turizmusnak.

A magyarországi átmenet egyik fontos jellegzetességének tűnik, hogy a helyi vezetők kiemelkedő szerephez juthattak településük boldogulásának előmozdításában. Egy-egy település sorsa személyes rátermettségükön, kapcsolatrendszerükön, sok esetben még a szocializmusban felhalmozott társadalmi és politikai tőkék mennyiségén, minőségén, átválthatóságán múltott. Ennek legfőbb oka, hogy a civil szféra fejletlensége a helyi társadalmakban „helyzetbe hozta” a hivatalos hatalom embereit (Baumgartner–Kovács–Vári 2002[4]: 62–63). Még Tarjánban is, ahol hamar létrejöttek civilszervezetek, meglehetősen erős maradt a helyi „központi” hatalom, azaz a hivatalos vezetés markánsan irányította a faluban az átmenet folyamatait.

A rendszerváltáskor felálló testület, élén a polgármester határozottan képviselte a falu jövőjét illető elképzeléseit. „*Először is legyen egy szép falu, aztán legyen kényelmes. Voltak elképzeléseink a német példák alapján: hogyan lehet vállalkozásokat beindítani, ne legyen munkanélküliség. Ezt sorba' végre is hajtottuk*” – mondta egy képviselő-testületi tag, aki 1990 és 2010 között töltötte be ezt a posztot.

Az 1990-ben megválasztott polgármester¹⁸ négy cikluson keresztül élvezte a falu bizalmát, 2006-ban azért került új ember a település élére, mert ő már nem indult. Az iránta megmutatkozó töretlen bizalmat elsősorban annak köszönhette, hogy az emberek őt tekintették a rendszerváltáskor kialakított koncepció, a falu számára megszabott

¹⁶ A tisztségét 1996–2003 között betöltő falugazdász információja.

¹⁷ A mezőgazdaságról szólva meg kell említeni az erdőgazdaság helyzetét is, mivel a falu határában a használt terület 64 százaléka erdő. Ezen két állami erdőgazdaság, illetve kisebb részben magántulajdonosok osztoznak.

¹⁸ A polgármester már a rendszerváltás előtt is vállalkozóként dolgozott, 2010-ben választott utódja szintén helyi vállalkozóként nyerte el a tisztséget (helyi politikáról bővebben lásd: Schwarcz 2004a).

irány kialakítójának, a megvalósítás legfőbb mozzgatójának és egyben biztosítékának. A munkából természetesen a testület tagjai is kivették részüket, ám a falubeliek úgy vélik, hogy nagyjából polgármesterük személyes érdemeinek köszönhetőek sikereiket. Úgy tartják, hogy minden tehetségét, képességét, személyes kapcsolatait latba vetve küzdött a gazdaság talpra állításáért, sokat tett a megélhetési lehetőségek biztosításáért, a megfelelő életszínvonal eléréséért. Egy politikai elemző az 1994-es választási eredményeket vizsgálva a polgármester sikerét az egyéni gazdagodásra, érvényesülésre hangsúlyt helyező, de a közösség érdekeit sem szem elől tévesztő hozzáállásnak tudta be. A „magánhaszon” mellett a „közjólét” megteremtésére is figyelmet fordító politika jelentette sikerének zálogát (Juhász 1996[20]). Helyben ezt így kommentálták: „*A polgármester sokat rohangált azért, hogy itt megtelepedjenek a vállalkozók.*”

A kutatás idején az alábbi, a falu életének alakulására befolyást gyakorló csoportokat azonosítottam. A falut irányító „csoport” központi alakja a nagyon erős, határozott személyiségként jellemezhető első polgármester volt. Szűkebb körnek mondható a '90 óta mandátumukat őrző képviselők társasága. Egy tágabb kör a testületi tagok mellett a döntően a helyi közéletben fontos szerepet betöltő Baráti Kör és Zenei Egyesület tagságához, vezetőségéhez tartozó szereplőket is magában foglalta. Ebben a két szervezetben dolgoztak, tevékenykedtek azok, akik hajlandók voltak tenni közösségi munkában a faluért, illetve ezeket az egyesületeket vonták be rendre a német és egyéb külföldi kapcsolatok ápolásával összefüggő tevékenységekbe, ami elsősorban a delegációk fogadását, szórakoztatását, kísérését jelentette.

A helyi önkormányzat a „szép és kényelmes falu” megteremtését falukép-szabályozó rendeletekkel, az infrastruktúra teljes körű kiépítésével, valamint közösségi célú beruházások megvalósításával érte el. Mindezeknek a kivitelezésében a faluvezetés támaszkodhatott a rendszerváltás tájkán létesített és azóta intenzíven ápoló német testvér-települési és egyéb németországi kapcsolataira. Emellett kiemelkedő szerepet játszottak a már említett, németeknek tulajdonított mentalitásbeli elemek, ezek nélkül aligha lett volna sikeres a falukép szabályozása, amely az 1990 után felálló testület egyik első rendelkezései közé tartozott. Meghatározták, hogy kinek milyen kötelezettségei vannak szűkebb és tágabb környezetének rendben tartására, hogyan kell kinéznie az előkerteknek és a ház előtti utcaszakaszoknak. Később a belterületi állattartás kérdését is szabályozták, bizonyos utcákból kitiltották a haszonállatokat, igazodva az időközben végbement életmódváltás kívánalmaihoz. Ezek az előírások találtak a tarjáni németek környezetükkel kapcsolatos elvárásaival.

1. kép. Tarjáni utcárészlet: a szép – rendezett – és kényelmes falu (A szerző saját fotója, 2008)

A településen komoly hagyománya van az önszerveződésnek, amely fontos szerepet játszott a különböző közművek kiépítésének kezdeti szakaszában. A rendszerváltás előestéjén a kábelhálózat és a telefonberuházás lakossági összefogásra alapozott társulások formájában valósult meg. A gáz- és csatornahálózat kiépítése Tarjánban viszonylag korán, még a kilencvenes években lezajlott, a kétezres évekre szinte már el is felejtették a beruházásokra felvett hiteleket. A gyorsaságot annak (is) köszönhetnék, hogy a kezdeti közműépítési szakaszban, nevezetesen a kábeltévé és a telefonhálózat kiépítésénél németországi kapcsolatok révén anyagi támogatáshoz jutottak, így csökkentek a lakosságra és az önkormányzatra háruló anyagi terhek.

A németországi támogatás, illetve tárgyi segítségnyújtás fontos szerepet játszott a kilencvenes évek számos nagy közösségi célú beruházásában is. Ezen túlmenően pályázati pénzek is érkeztek az elsősorban németországi és német nemzetiségű gyerekek nyári üdültetésére kialakított tábor megvalósításához, amelyet persze alkalomadtán a faluba érkező hivatalos vendégek elszállásolására is használnak. A német pályázati pénzek lehívásában mindig is nagy szerep jutott az 1994-ben alakult és azóta is aktívan és eredményesen működő Német Kisebbségi Önkormányzatnak. A rendszerváltás óta a megválasztott testületek nemzetiségi összetételüket tekintve mindig is tükrözték a németek és a magyarok településen belüli létszámarányát, azaz a tízfős testületből egy, maximum kettő volt magyar származású.

2. kép. A németországi támogatással épült ifjúsági tábor, amely a falusi turizmust is szolgálja (A szerző saját fotója, 2009)

A település legutóbbi nagyberuházását, a tornacsarnok megépítését a németországi testvértelepülés tárgyi segítségnyújtással támogatta.

3. kép. Közösségi beruházások: a 2002-ben épült tornacsarnok (A szerző saját fotója, 2008)

A helyi önkormányzat a „megélhetést nyújtó falu” toposzt helyi politikájának egyik vezérelvévé tette, amely leginkább vállalkozásokat támogató politikájában érhető tetten. A kilencvenes évek első felében alacsony szinten tartották a helyi iparüzési adót, megrendelésekkel segítették az induló vállalkozásokat. A képviselő-testület és mindenekelőtt az 1990 és 2006 között tisztségét folyamatosan betöltő polgármester hozzájárulása a falu és lakóinak sikereihez azonban ennél jóval sokrétűbb.

A település vezetése a megélhetést nyújtó falu koncepciójához híven a kezdetektől igyekezett megoldani a közeli város nyújtotta munkalehetőségek megszűnése miatt keletkezett gondokat, elsősorban a munkahelyteremtő beruházásoknak a faluba csábításával. A csábítás eszközei: adókedvezmények, önkormányzati területek, ingatlanok kedvező feltételekkel történő hasznosítása. Erőfeszítéseiknek hála, a kétezres évek közepén három, külföldi tőkével működő, jelentősebb foglalkoztató volt jelen a faluban, az egyik vállalat műszaki alkatrészekhez és autóiparhoz használatos műanyag termékek fröccsöntésével, a másik hevederek előállításával, a harmadik bőrruházati termékek készítésével foglalkozik, közel 200-250 embernek nyújtva munkát.¹⁹

Az önkormányzat a kilencvenes évek eleje óta szorgalmazza a turizmus élénkítését, korán felismerték, hogy a szállásadásból, vendéglátásból, szállításból stb. származó bevételek nem lebecsülendő bevételeket hozhatnak a helybelieknek. Az önkormányzat hivatalos vendégeit is szinte kizárólagosan a helyi idegenforgalmi, vendéglátással foglalkozó vállalkozások gondjaira bízta. A turizmust szimbolikus eszközökkel is támogatják, ösztöndíj: díszpolgári címet adományoztak azoknak a helyi és németországi személyeknek, akik sokat tettek a település nemzetközi kapcsolatainak kiszélesítése és az idegenforgalom fellendítése érdekében.

A „Tarján a sváb falu, az összetartó falu” toposz a településen lakók identitásának fontos eleme, amelyet a falu vezetése is politikájának részévé tett. Nemcsak kihasználja a németországi adódó előnyöket (például a németországi kapcsolatokat), hanem tudatosan formálja is az etnikai identitást. E folyamat megértéséhez azonban

¹⁹ Az időközben kibontakozó gazdasági válság hatására csökkent e cégeknél a foglalkoztatottak száma, 2009 elején, a terepmunka lezárultakor a bőrruházati termékeket előállító cég – a helyiek szerint időlegesen – fel is hagyott a termeléssel.

tudni kell, hogy a tarjáni németek különböző generációinak etnikai-nemzetiségi identitása eltér egymástól; az egyiknél természetes, közvetlen módon átélte, a másiknál tudatosan felvállalt, megőrzött (bővebben lásd: Schwarcz 2004b[35]). A nyelv és a hagyományok elsődleges, otthoni, családi szocializációs közegét fokozatosan főlváltották az intézményi, elsősorban iskolai keretek az elmúlt három-négy évtizedben. Például a hagyományos sramlizenét játszó ma már zeneiskolában szerzik meg a hangszeres tudásukat, akikből egy lelkes tanár – sokáig képviselő-testületi tag volt – szervezett már több ifjúsági zenekart, vagy másokat közülük a Zenei Egyesületbe irányított. A német nyelvű színjátszó csoportok, kórusok és táncsoportok ugyancsak intézményi keretek között, elsősorban a települési általános iskolához és a művelődési házhoz kötődően szerveződnek.

A nemzetiségi kultúrát és hagyományokat ápoló szervezeteknek, csoportoknak a számbeli növekedését az etnikus identitás jelentőségének felértékelődése magyarázza, de szerepe van ebben az önkormányzat erkölcsi, anyagi támogatásának is. E csoportok számára remek fellépési lehetőséget jelentenek a német vendégek hivatalos vagy félhivatalos látogatási alkalmai és a turistáknak szervezett programok.

Kezdetben a faluba a német vendégek a település hivatalos és/vagy testvér-települési kapcsolatai révén érkeztek. Később a faluvezetéshez közel álló, egyfajta informális hatalmi szerepet betöltő Baráti Kör is sokat tett a vendégkör bővítéséért. Reagálva az élénkülő zenei életre és a hagyományörző események megszorodására, 1992-ben háromnapos találkozót, zenei fesztivált szervezett, amit a Zenei Egyesület és az önkormányzat is támogatott. A Baráti Kör – vezetőségében testületi tagok is vannak – a falu életében egyfajta véleményformáló, hangadó szerepet tölt be, emellett a németországi kapcsolatok elkötelezett ápolójának számít. Tagjai rendszeresen részt vesznek a testvértelepülés, Staufenberg rendezvényein, fesztiváljain. A falu legfontosabb rendezvényének számító, mára hagyománnyá vált háromnapos zenei fesztiválon a helyi együtteseken kívül a testvértelepülések zenekarai lépnek fel.

4. kép. Zenei fesztivál 2008: hagyományörzés és identitásteremtés (A szerző saját fotója, 2008)

Sok helybéli véleménye szerint az utóbbi években az ünnep egyre kevésbé szolgálja az etnikai, nemzetiségi identitás erősítését. E vélekedés szerint a háromnapos fesztivál sokkal inkább a német vendégekről, vendégeknek

szólt, amit számukra legjobban az a tény fejezett ki, hogy 2002-ben a fesztivál eredeti, nyár végi időpontját, mivel egybeesett a németországi iskolakezdéssel, áttették tavaszra, a pünkösdi hétféjére.²⁰

A kezdeti hivatalos látogatások és viszontlátogatások, majd a zenekarok, énekkarok németországi fellépéseinek eredményeként a falubeliek személyes ismeretségi köre mind jobban kiszélesedett. Ezek nem egy esetben közös vállalkozások, üzleti partneri viszonyok kiindulópontjául szolgáltak. Jó példája ennek, hogy egy jelentős foglalkoztatónak számító külföldi tulajdonú cég német vezetősége azért keresett éppen Tarján környékén telephelyet, mert a falu németországi testvértelepülésén élő dolgozóitól hallotta: Magyarországnak ezen a részén sok német nemzetiségű él, akik jól beszélnek a nyelvet.

Mind ez idáig csak utalás szintjén esett szó a falubeliek német származásából eredő egyik legfontosabb kulturális tökérről, nevezetesen a németnyelv-tudásukról. Pedig az egyéni és a közösségi stratégiák sikeres megvalósításában sok esetben legfontosabb szerepet játszó, a legkönnyebben gazdasági tőkére váltható tudásról van szó. A német nyelv ismerete a második világháborút követő magyarországi történések után a sváb közösségekben sem evidens. A legidősebb generáció még a tájnyelvi változatot beszéli, a középkorúak közül sokan viszont a háború utáni meghurcoltatások miatt – igyekeztek elrejteni nemzetiségi identitásukat – nem tanulták meg a tájnyelvet, és ha nem jártak magasabb iskolákba, az irodalmi némettel sem találkoztak. A falu vezetését adó középgeneráció tagjai közül néhányan ezért felnőtt fejjel kezdtek bele a német nyelv elsajátításába. A fiatalabb generáció számára viszont természetes nemzetiségi identitásuk, s az, hogy a nyelvet az iskolában tanulják. A helyi általános iskolában a nyolcvanas években bevezetett két tannyelvű oktatásnak köszönhetően többségük jól beszél németül. A nyelvtudás nemcsak a külföldi munkavállalást, hanem a saját vállalkozás érdekében ápolt külhoni kapcsolattartást is megkönnyíti, sőt még az itthoni elhelyezkedésnél is jól jön, főként az idetelepülő német tulajdonú cégnél.

5. kép. Kettős identitás és kétnyelvűség – identitásképzés és turizmus (A szerző saját fotója, 2008)

Mára két, németül jól beszélő generáció is felnőtt Tarjánban, az első generáció néhány tagja alakította a kilencvenes évek közepén-végén a Német Nemzetiségi Egyesületet. Ebben az egyesületben az önkormányzattól eltérően képzelték a hagyományápolást. Utóbbi a nagy, látványos, idegenforgalmi célú, vendégeket vonzó rendezvényeket részesíti előnyben, az előbbi a befelé forduló, saját közösségüknek szóló összejöveteleket értékeli,

²⁰ Aztán 2006-tól az új polgármester ismét a nyár végi időpont mellett döntött. Azt nem tudni, hogy a 2010 óta regnáló vezetés melyik időpont mellett teszi majd le a voksát, e kézirat lezárásáig a 2011. évi fesztivál időpontját még nem hirdették meg.

mint például a falubelieknek 2002-ben szervezett vetélkedőt. A rendezvényen a lakosok három generációt összefogó csapatokban versengve adtak számot helyi vonatkozású tudásukról, ismereteikről. Ma már az egyesület alapítóinak gyerekei is elérték azt a kort, hogy aktívan bekapcsolódhassanak a közösségi életbe; szüreti bálokat, májusfadöntést, sörfesztivált szerveznek a falu és maguk szórakoztatására.

A sváb hagyományok és identitás ápolását középpontba állító rendezvények, programok nem a faluban kisebbségben élő magyarság kiszorításával vagy mellőzésével valósulnak meg. Éppen ellenkezőleg, mindenki felismerte – s ebben része van az önkormányzati politika sikerességének is –, hogy a sváb hagyományok megőrzése az egész falu közös ügyévé tehető, mivel ebben a tarjániság is kifejezésre jut(hat), nem csupán a sváb etnikus identitás. Az önkormányzat az „összetartó falu” kontextusának kialakítására és fenntartására mindig éppannyira ügyelt, mint a sváb sajátosságok kihangsúlyozására. Ennek a kiegyensúlyozó politikának köszönhetően például a falu önkormányzata sosem szorgalmazta, hogy a kisebbségi és települési önkormányzat „összeolvadására” lehetőséget adó törvény szerint alakítsanak települési-kisebbségi önkormányzatot Tarjánban.

Összegzés

A megélhetést és a kellemes, élhető teret megfogalmazó falukoncepciók megvalósítása eredményesnek bizonyult, és az „összetartó falu” toposzt is sikerült átültetni a gyakorlatba. Hiba lenne azonban ezt az önkormányzat által menedzselte átalakulást leszűkíteni gazdaságpolitikai és kultúrpolitikai tervek végrehajtására, mivel ennél jóval összetettebb folyamat zajlott-zajlik Tarjánban. A helyi vezetés sokkal inkább identitáspolitikát valósít meg, amelynek a tarjániság, a németiség, de az egyéni stratégiákban megmutatkozó vállalkozó szellem és boldogulási képesség, öngondoskodás egyformán fontos eleme. Tagadhatatlanul kialakult mára egyfajta tarjáni identitás, amely erőteljesen támaszkodik az etnikus önazonosság életben tartására szervezett közösségi megmozdulásokra, s ezeknek ráadásul létezik egy „kifelé” és egy „befelé” szülő változata is.

A tarjániság fenntartását célzó civilszervezeteknek, közösségi megmozdulásoknak talán a falu népességmegtartó erejére van a legerősebb és legközvetlenebb hatása, hiszen a fiatalok, még a felsőfokú végzettségűek is, szívesen maradnak otthon. A közeli nagyváros kínálta lehetőségek ellenére a falu nem ürült ki, nem vált a város alvófalujává, Tatabánya kertvárosává. A viszonylag kis távolság és az élénk, napi szintű kapcsolatok ellenére Tarján képes volt megőrizni eleven arculatát, sajátos faluközösségét, a várostól független belső életét, sőt még megélhetést is képes nyújtani lakóinak.

Felhasznált irodalom

- [1] Andor, Mihály, Kuczi, Tibor, és Swain, Nigel. 1996. *Közép-európai falvak 1990 után. Szociológiai Szemle.* 3–4. sz.. 125–147.
- [2] Andrásfalvy, Bertalan. 1973. *Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. Tiszatáj, XXVII.* 8. sz.. 105–110.
- [3] Appadurai, Arjun. 2001. *A lokalitás teremtése. Regio. XII.* 3. sz.. 3–31.
- [4] Baumgartner, Gerhard, Kovács, Éva, és Vári, András. 2002. *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau 1990–2000. (Regio könyvek.).* Teleki László Alapítvány. Budapest.
- [5] Bencsik, János. 2000. *Megmenekültünk! (?) A gazdasági szerkezetváltás tíz éve Tatabányán. 1990–2000. Kézirat. Tatabánya.*
- [6] Bernát, Anikó. 2006. *A kapcsolathálózat jelentősége a migrációban – etnikai metszetben. In Némédi Dénes–Somlai Péter–Szabari Vera–Szikra Dorottya (szerk.): Kötő-jelek. Az ELTE Szociológia Doktori Iskola Évkönyve.* ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolája. Budapest.

- [7] Bihari, Zsuzsanna és Kovács, Katalin. 2004. *Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. In Pritz Pál et al. (összeáll.): A tudomány a gyakorlat szolgálatában. A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia közötti együttműködési megállapodás alapján végzett kutatások első eredményei (2002–2004).* 7–35. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- [8] Bihari, Zsuzsanna, Kovács, Katalin, és Váradi, Monika Mária. 1996. *Pest megyei közelképek a szövetkezeti átalakulásról. Tér és Társadalom.* 4. sz.. 139–152.
- [9] Bindorffer, Györgyi. 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- [10] Bindorffer, Györgyi. 2007. *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léhelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében.* Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- [11] Csité, András, Csurgó, Bernadett, Himesi, Zsuzsa, és Kovács, Imre. 2002. *Agrárpolitikai „hatásvizsgálat”: földhasználat, foglalkoztatottság, üzemszerkezet. In Kovács Imre (szerk.): Hatalom és társadalmi változás. A posztoszocializmus vége. Szociológiai tanulmányok.* 309–362. Napvilág Kiadó. Budapest.
- [12] Csité, András és Kovács, Imre. 1995. *Posztoszocialista átalakulás Közép- és Kelet-Európa rurális társadalmában. Szociológiai Szemle.* 2. sz.. 49–72.
- [13] Demeter Zayzon, Mária. 2002. *A nemzetiségi anyanyelvi állapotok alakulása 1989–1997 között németek/szlovákok lakta településeken. In Kisebbségek-közösségek határon innen és túl. Válogatott írások a kisebbségkutatás köréből. 1988–2002.* 81–92. BIP. Budapest.
- [14] Eriksen, Thomas Hylland. 2005. *Economies of ethnicity. In Carrier, James G. (eds.): A Handbook of Economic Anthropology.* 353–369. Edward Elgar. Cheltenham–Northampton.
- [15] Fleck, Gábor, Orsós, János, és Virág, Tünde. 2000. *Élet a Bodza utcában. In Kemény István (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság.* 80–140. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- [16] Germuska, Pál. 2008. *A szocialista várostól az új iparvárosig. A válság gyökerei és a válságkezelés körülményei Tatabányán, 1985–1995. In Veizer Tamás (szerk.): Lehetőségek és kihívások. Válogatás a „Lehetőségek és kihívások. Tatabánya 60 éves” című konferencián elhangzott előadásokból. Civilszervezetek a kistérség településeiről.* 21–35. Polgári Tatabányáért Alapítvány–Tájak, Emberek, Környezet Egyesület (TEKE). Tatabánya.
- [17] Gunst, Péter. 1987. *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. (Társadalom- és művelődéstörténet tanulmányok 1.).* MTA Történettudományi Intézet. Budapest.
- [18] Harscsa, István és Kovács, Imre. 1996. *Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport.* 104–134. Társaság–Századvég. Budapest.
- [19] Juhász, Erika. 1996. *Újraavasztott polgármesterek és változó összetételű közgyűlések. In Böhm Antal–Szoboszlai György (szerk.): Önkormányzati választások, 1994. Politikai szociológiai körkép.* 339–364. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.
- [20] Juhász, Pál. 1999. *Parasztok és farmerek. In Kárpáti Zoltán (szerk.): A vidéki társadalom változásai.* 261–278. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola. Szolnok.
- [21] Kiss, Tamás. 2004. *Vállalkozástörténetek Erdélyben. In Kovács Éva (szerk.): A gazdasági átmenet etnikai tájképei.* 23–128. Teleki László Alapítvány–PTE-BTK kommunikációs tanszéke. Budapest.

- [22] Kloosterman, Robert, Van Der Leun, Joanne, és Rath, Jan. 1999. *Mixed embeddedness: Immigrant entrepreneurship and informal economic activities. International Journal of Urban and Regional Research. XXIII. 2. sz.. 253–277.*
- [23] Kósa, László. 1998. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Planétás. Budapest.
- [24] Kovács, Éva. 2004. *A gazdasági átmenet etnikai tájképei. (Regio könyvek.).* Teleki László Alapítvány–PTE-BTK kommunikációs tanszéke. Budapest.
- [25] Kovács, Katalin. 1990. *Polgárok egy sváb faluban. Tér és Társadalom. 1. sz.. 33–76.*
- [26] Kovács, Katalin. 1994. *A falvak sorsa polgáraik sorsa. A falusi polgárosodás dilemmái. (Kandidátusi értekezés.) Kézirat..*
- [27] Kovács, Katalin, Bihari, Zsuzsanna, és Váradi, Monika Mária. 1998. *Agrárgazdasági szereplők az átmenet éveiben. Szociológiai Szemle. 3. sz.. 191–211.*
- [28] Kovács, András. 2002. *Roma migráció.* MTA PTI. Budapest.
- [29] Laki, László. 1997a. *A háztájizás tegnap és ma. Szociológiai Szemle. 1. sz.. 39–63.*
- [30] Laki, László. 1997b. *A magyar fejlődés sajátosságainak néhány vonása (avagy a polgárosodásból kimaradó társadalmi csoportok). Szociológiai Szemle. 3. sz.. 67–91.*
- [31] Portes, Alejandro és Julia, Sensenbrenner. 2006. *Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): Gazdaságszociológia. Szöveggyűjtemény. 162–206.* Aula Kiadó. Budapest.
- [32] Portes, Alejandro, Haller, William, és Guarnizo, Luis E.. 2001. *Transnational Entrepreneurs: The Emergence and Determinants of an Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation. (Letölthető: www.transcomm.ox.ac.uk/working_papers.htm; WPTC-01-05).*
- [33] Sárkány, Mihály. 2010. *Etnicitás és gazdasági antropológia: megközelítések az interetnikus viszonyok kutatásában. In Feischmidt Margit (szerk.): Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom. 227–235.* Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- [34] Schwarcz, Gyöngyi. 2004a. *Leosztott szerepek, kitörési kísérletek. In Sárkány Réka (szerk.): Életpályák és mozgásterek: nők a helyi közéletben. 49–65.* Magyarországi Női Alapítvány MONA.
- [35] Schwarcz, Gyöngyi. 2004b. *Svábnak lenni, németnek maradni. Az etnikai identitás változásának jellegzetességei Tarjánban. In Borsos Balázs–Szarvas Zsuzsa–Vargyas Gábor (szerk.): Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig II. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére. (Kultúrák keresztútján.). 109–129.* L'Harmattan. Budapest.
- [36] Schwarcz, Gyöngyi. 2005. *Esélyek, adottságok és stratégiák. Agrártermelők Tarjánban és Kocséron. In Schwarcz Gyöngyi–Szarvas Zsuzsa–Szilágyi Miklós (szerk.): Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. 139–156.* MTA Néprajzi Kutatóintézete–MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.
- [37] Sik, Endre. 1992. *Transylvanian Refugees in Hungary and the Emergence of Policy Networks to Cope with Crisis. Journal of Refugee Studies, V. 1. sz..*
- [38] Stewart, Michael. 1994. *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség tovább élése a szocialista Magyarországon.* MTA Szociológiai Intézet. Budapest.

- [39] Stewart, Michael. 2001. *Spectres of Underclass*. In Emigh, Jean Rebecca–Szelényi, Iván (eds.): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*. 191–203. Praeger. Westport.
- [40] Stewart, Michael. 2002. *Deprivation, the Roma, and the underclass*. In Hann, Chris M. (ed.): *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. 133–156. Routledge. New York.
- [41] Szabó, Á. Töhötöm. 2005. *Van-e a gazdaságnak identitása? Az identitás megjelenítése és a (második) gazdaság*. In Bakó Boglárka–Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. 66–76. Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- [42] Szigeti, Éva. 2004. *A villányi Ötök*. In Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. 163–182. Teleki László Alapítvány–PTE-BTK kommunikációs tanszék. Budapest.
- [43] Treszl, Anton. 1998. *Ein ungarndeutsches Dorf und seine Umgebung Tarian – Tarján. Egy magyarországi német falu és környéke II. Fülöp István polgármester, Tarján..*
- [44] Váradi, Monika Mária. 1998. *Keskeny az ösvény. Esettanulmány a „Harmónia” Mgtsz átalakulásáról. Replika. 33–34. sz..* 121–137.
- [45] Váradi, Monika Mária. 2008. *Hegyháti portrék*. CODA Kutató, Fejlesztő és Tanácsadó Kft.. Budapest.

Források

- [1] *Központi Statisztikai Hivatal (1961): 1960. évi népszámlálás 3. Komárom megye személyi és családi adatai*. KSH. Budapest.
- [2] *Központi Statisztikai Hivatal (1963): 1960. évi népszámlálás 9. A keresők munkahelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye*. KSH. Budapest.
- [3] *Központi Statisztikai Hivatal (1972): 1970. évi népszámlálás 14. Komárom megye adatai*. KSH. Budapest.
- [4] *Központi Statisztikai Hivatal (1976): Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A napi ingázók adatai. 1970. évi népszámlálás*. KSH. Budapest.
- [5] *Központi Statisztikai Hivatal (1981): 1980. évi népszámlálás 11. Komárom megye adatai*. KSH. Budapest.
- [6] *Központi Statisztikai Hivatal (1983): 1980. évi népszámlálás 33. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai*. KSH. Budapest.
- [7] *Központi Statisztikai Hivatal (1992): 1990. évi népszámlálás 14. Komárom-Esztergom megye adatai*. KSH. Budapest.
- [8] *Központi Statisztikai Hivatal (1994): 1990. évi népszámlálás. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye (Ingázási adatok)*. KSH. Budapest.
- [9] *KSH, Komárom-Esztergom megye (2002): Komárom-Esztergom megye statisztikai évkönyve 2001*. Központi Statisztikai Hivatal Komárom-Esztergom Megyei Igazgatósága. Tatabánya.